

УДК 33: 631.1. 016

СУЧАСНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ

В.В. Гарбар, аспірантка*
Уманський національний університет садівництва

Здійснено оцінку сучасних умов розвитку фермерських господарств та напрямів їх поліпшення в Україні.

Фермерське господарство, умови розвитку, виробництво.

* Науковий керівник – кандидат економічних наук, М.І. Кисіль

Фермерські господарства в Україні за цілим комплексом ознак є аналогом великих господарських формувань, хоча вирізняються порівняно меншими обсягами економічної діяльності. Їм притаманні всі характерні ознаки сільськогосподарського виробництва, обумовлені складністю, різноманітністю, непередбачуваністю і певним ризиком у процесах виробництва, переробки та збуту продукції.

Оцінка сучасних умов розвитку фермерських господарств дозволяє визначити ті з них, що стримують цей розвиток, або дозволяють його прискорити у разі збільшення їх сукупного чи індивідуального впливу. Оскільки умови економічної діяльності фермерських господарств постійно змінюються разом із зовнішнім середовищем, вивчати їх слід постійно і на кожному етапі обґрунтовувати відповідні висновки та пропозиції. Вітчизняні фермерські господарства нині не досягли рівня розвитку, який спостерігається в економічно розвинених країнах, тому тема статті є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти становлення та розвитку фермерства в Україні досліджували вчені економісти-аграрники В.П. Горьовий, О.В. Грищенко, В.О. Іванченко, І.В. Колокольчикова, П.М. Макаренко, П.М. Макаренко, В.П. Макаренко, В.Я. Месель-Весляк, М.М. Кропивко, П.Т. Саблук та багато інших.

Мета дослідження – проаналізувати сучасний стан та умови розвитку фермерських господарств України і обґрунтувати основні напрями забезпечення сталості такого розвитку.

Виклад основного матеріалу. За результатами проведених досліджень встановлено, що у розвитку фермерських господарств України вирізняються чотири етапи.

Перший етап «створення фермерських господарств» – охоплює період з 1992 до 1995 року. Він розпочався з прийняття Законів України «Про селянське (фермерське) господарство», «Про власність», «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві», «Про підприємництво», «Про колективне сільськогосподарське підприємство» та включав у себе: масове створення фермерських господарств, виділення земельних ділянок фермерським господарствам із земель запасу, здійснення заходів щодо підтримки створення фермерських господарств та їх функціонування. Цей етап розвитку фермерських господарств доцільно характеризувати як поштовх до розвитку.

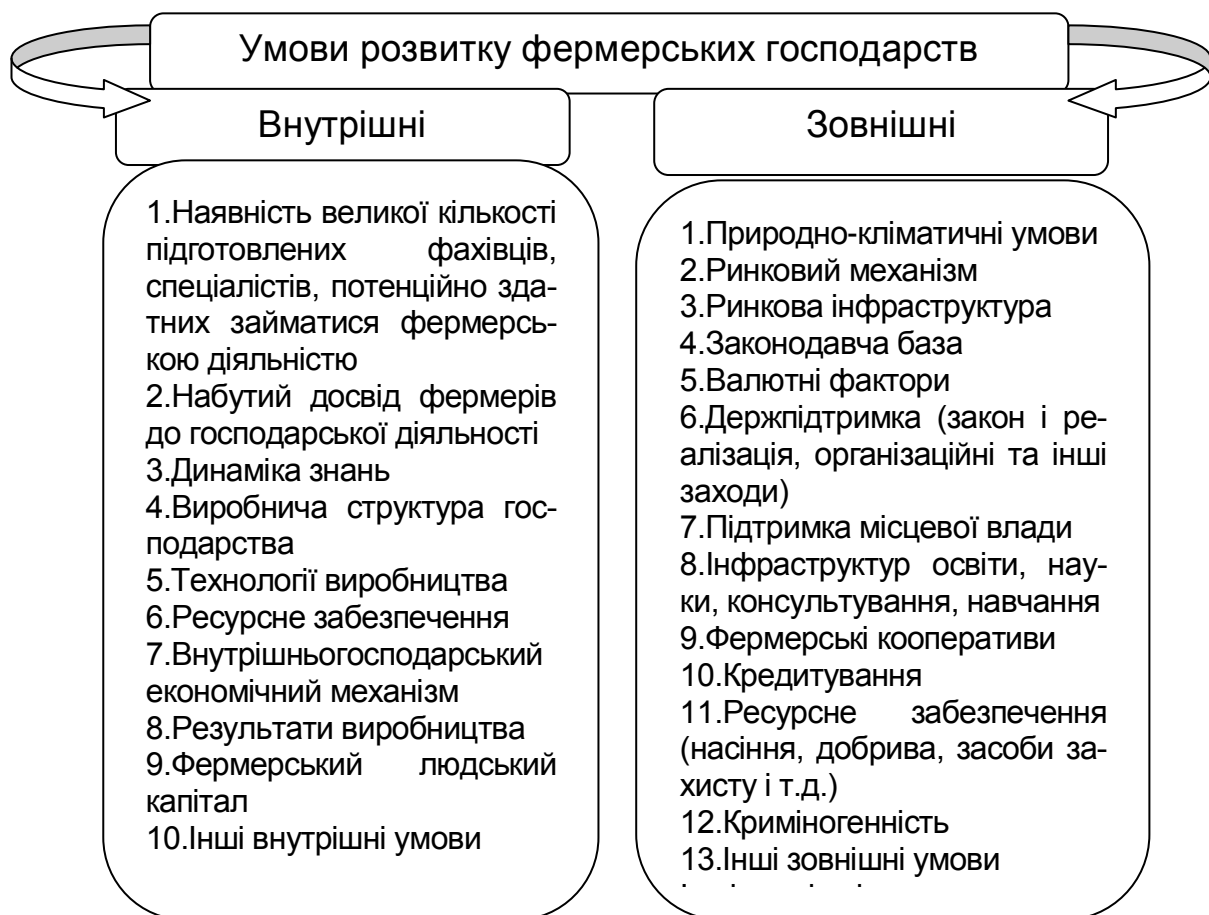
Другий етап «ствердження фермерського укладу» – охоплює період з 1996 до 2000 рр. На цьому етапі процес збільшення кількості фермерських господарств призупиняється, нові господарства практично не створюються, причиною чого було використання більшості земель запасу. Фермерські господарства, які вже функціонували, розробляли стратегії розвитку господарств, освоювали нові сівозміни, здобували професійні знання, купували техніку та інші ресурси.

Третій етап «додатковий поштовх розвитку фермерських господарств» (2001–2008 рр.). З 2001 до 2003 року кількість фермерських гос-

подарств почала знову зростати, що є наслідками процесу реорганізації КСП, і це створило можливість додаткової оренди земельних ділянок. У цей період відбувається зростання потенціалу фермерських господарств та концентрація техніки, матеріальної бази, капіталу, земель за рахунок майна колишніх реорганізованих колективних сільськогосподарських підприємств. З 2004 до 2008 року процеси концентрації капіталу припиняються, відбувається часткова трансформація фермерських господарств у особисті селянські господарства з метою зменшення податкового навантаження, зростають розміри фермерських господарств за рахунок додаткової оренди земельних ділянок та майна спільної часткової власності.

Четвертий етап «якісних перетворень у потенціалі фермерських господарств» охоплює період з 2009 р. дотепер. На цьому етапі спостерігається скорочення кількості фермерських господарств та збільшення площ землекористування. Селяни очікують від фермерів кращих умов оренди їх земельних ділянок.

На ефективне функціонування та розвиток фермерських господарств значно впливають внутрішні та зовнішні умови їх розвитку (рис. 1).

Рис. 1. Умови розвитку фермерських господарств

Спільна дія наведених на рис. 1. внутрішніх і зовнішніх факторів обумовлювала тенденції розвитку фермерських господарств. Так, на по-

чатку формування фермерського укладу значний організаційний та інший вплив мала держава, і завдяки йому господарства було створено, а пізніше, у процесі розвитку, кількісні показники поступилися якісним.

Динаміка кількості фермерських господарств протягом аналізованого періоду їх функціонування була нерівномірною. Високі темпи росту кількості фермерських господарств мали місце в період до 2008 року. У подальшому відбулося уповільнення темпів зростання кількості фермерських господарств (рис. 2).

Рис. 2. Динаміка кількості фермерських господарств в Україні за період з 1995 до 2011 року

У виробничій діяльності фермерських господарств, як і інших сільськогосподарських підприємств, важливе значення має розмір землекористування. Відповідно до площі землі кожний фермер визначає напрям виробництва, його ефективність та можливості реалізації надлишків продукції [8].

Фермерські господарства України нині мають різну площу землекористування (табл. 1).

Амплітуда коливань числових значень показників розміру фермерських господарств досить висока й різниця між крайніми значеннями розміру становить понад 3880 га. Тобто, на аграрному ринку України представлені як новостворені фермерські господарства з найменшою площею землі, що в середньому становить 2,6 га, так і великі формування площею понад 4000 га. Проте переважна більшість фермерських господарств України залишається дрібноземельною.

Фермерські господарства більш успішні в розвитку, якщо забезпечені добре підготовленими працівниками, які професійно використовують свої знання та вміння для виробництва сільськогосподарської продукції.

Дані про кількість працівників, зайнятих у фермерських господарствах України, наведено в табл. 2.

1. Розподіл фермерських господарств України за розміром сільськогосподарських угідь у 2010–2011 роках*

Показник	Кількість господарств				Площа сільськогосподарських угідь			
	одиниць		у % до загальної кількості		тис. га		у % до загальної площі сільськогосподарських угідь	
	2010	2011	2010	2011	2010	2011	2010	2011
Господарства, що мали с.-г. угіддя	37220	36624	89,6	89,4	4290,8	4345,9	100	100
у т.ч. площею, га								
до 0,1 га	341	404	0,8	1,0	0,3	0,4	0,0	0,0
1,1–3,0	2375	2199	5,7	5,4	5,4	5,2	0,1	0,1
3,1–5,0	2743	2569	6,6	6,3	11,6	10,9	0,3	0,3
5,1–10,0	3774	3678	9,1	9,0	29,7	29,1	0,7	0,7
10,– 20,1	4561	4438	11,1	10,8	70,5	68,6	1,6	1,6
20,1–50,0	12973	12711	31,3	31,1	493,1	483,2	11,5	11,1
50,1–100,0	4074	4090	9,8	10,0	289,5	290,1	6,8	6,7
100,1–500,0	4542	4700	10,9	11,5	1042,0	1086,4	24,3	25,0
501,0–1000,0	1013	997	2,4	2,4	706,0	700,8	16,5	16,1
1000,1–2000,0	584	582	1,4	1,4	802,6	802,7	18,7	18,5
2001,1–3000,0	128	135	0,3	0,3	309,8	328,0	7,2	7,5
3000,1–4000,0	54	54	0,1	0,1	186,3	186,8	4,3	4,3
Понад 4000,0	58	58	0,1	0,1	344,0	353,7	8,0	8,1
Господарства, що не мали с.-г. угіддя	4304	4341	10,4	10,6	x	x	x	x

Дані Державної служби статистики України [9].

2. Кількість працівників у фермерських господарствах України*

(осіб)

Показник	Рік					
	2000	2005	2008	2009	2010	2011
Кількість працівників – усього	71504	133534	111659	102795	98400	99858
з них жінок	25294	44727	32536	28326	26894	26581
Частка жінок у загальній кількості працівників, %	35,4	33,5	29,1	27,6	27,3	26,6
Кількість працівників на 100 га сільгоспугідь	3	4	3	2	2	2

Дані Державної служби статистики України [9].

Дані табл. 2 свідчать, що з 2000 до 2005 року кількість найманих працівників у фермерських господарствах помітно збільшувалась. У 2000 р. їх було 71 504 осіб, а у 2005 р. – вже 133 534 осіб, однак, починаючи з 2008 року, внаслідок фінансової кризи кількість працівників почала змен-

шуватись і на кінець 2011 року осіб, зайнятих у веденні фермерського господарства стало 99 858.

Частка жінок у загальній кількості працівників за аналізований період також зменшилась. Так, у 2000 р. вона становила 35,4, а наприкінці 2011 р. – 26,6%. Кількість середньорічних працівників на 100 га сільськогосподарських угідь має тенденцію до зменшення, у 2000 р. їх середня чисельність становила 3, а наприкінці 2011 р. – 2 особи.

Фермерські господарства України віддають перевагу виробництву продукції рослинництва. В умовах підвищеної конкуренції вони орієнтуються на виробництво продукції, яка користується підвищеним попитом і є найбільш прибутковою.

Валова продукція сільського господарства характеризує натуральний і вартісний результат взаємодії факторів виробництва, отриманий у рослинництві й тваринництві протягом року. До її складу у фермерських господарствах включають вартість основної, побічної і супутньої продукції, приріст незавершеного виробництва і вартість вирощування молодих культурних насаджень (табл. 3).

3. Виробництво валової продукції сільського господарства фермерськими господарствами України*

Показник	Рік						
	1995	2000	2005	2008	2009	2010	2011
у постійних цінах 2010 р, млн. грн							
Валова продукція – всього	1392,4	3125,2	8177,5	14141,3	12119,1	11965,8	16192,5
у тому числі:							
продукція рослинництва	1189,8	2903,3	7719,2	13194,4	11125,2	10840,9	14997,7
продукція тваринництва	202,6	221,9	458,9	946,9	993,9	1124,9	1194,8
у відсотках до підсумку							
Валова продукція – всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
у тому числі:							
продукція рослинництва	85,4	92,9	94,4	93,3	91,8	90,6	92,6
продукція тваринництва	14,6	7,1	5,6	6,7	8,2	9,4	7,4
у % до загального обсягу сільськогосподарського виробництва							
Валова продукція – всього	0,8	2,1	4,6	7,0	6,1	6,1	6,9
у тому числі							
продукція рослинництва	1,1	3,1	6,7	9,7	8,6	8,7	9,2
продукція тваринництва	0,3	0,4	0,7	1,5	1,5	1,6	1,7

* Дані Державної служби статистики України [9].

Аналіз таблиці 3 свідчить, що більшість фермерських господарств України займаються рослинництвом, і в динаміці ця тенденція посилюється. Так, якщо частка валової продукції рослинництва у 1995 р. становила 85,4%, а тваринництва 14,6%, то у 2011 р. значення цих показників змінилися відповідно до 92,6% та 7,4%. У загальних обсягах валової продукції рослинництва частка фермерських господарств у 1995 р. займала 1,1%, а в 2011 р. – 9,2%. Відповідні показники по тваринництву становили 0,3 і 1,7%.

У відсотках до загального обсягу сільськогосподарського виробництва валова продукція рослинництва фермерів у 1995 р. становила 1,1%, а в 2011 р. – 9,2%, відповідно, продукція тваринництва становила 0,3 %, а в 2011 р. – 1,7%.

Найгострішою проблемою розвитку фермерських господарств є їх технічне забезпечення. Саме від достатньої кількості сільськогосподарської техніки значною мірою залежить дотримання існуючих та впровадження нових і прогресивніших технологій. Недостатня кількість технічних засобів та їх зношений технічний стан становлять одну з головних перешкод на шляху до сталого розвитку фермерів. Дослідження свідчать, що забезпеченість фермерів України сільськогосподарською технікою поступово покращується (табл. 4).

4. Забезпеченість фермерських господарств України сільськогосподарською технікою*

(на кінець року; одиниць)

Показник	Рік					2011	
	2000	2005	2008	2009	2010	шт.	у % до наявності на початок року
Трактори – всього	22118	30773	32576	32029	29254	31981	101,8
у розрахунку на 100 га ріллі	1,11	0,88	0,78	0,77	0,70	0,76	x
Комбайни							
зернозбиральні	4585	7688	8734	8662	7743	8492	104,1
кукурудзозбиральні	165	429	402	371	344	331	97,4
кормозбиральні	422	641	571	551	558	560	95,4
картоплезбиральні	126	209	226	238	365	469	111,9
Бурякозбиральні машини	617	984	929	853	766	728	92,5
Сівалки	9982	15115	16157	15990	15453	16984	104,2
Жатки валкові	975	2639	2825	2848	2824	3068	105,6

Дані Державної служби статистики України [9].

Аналіз забезпеченості фермерських господарств сільськогосподарською технікою свідчить про загальну тенденцію до збільшення її основних видів. Так, якщо у 2008 р. у фермерів було 22 118 тракторів, то в 2011 р. їх кількість збільшилась на 9863 одиниці. Кількість зернозбиральних комбайнів збільшувалася до 2009 р.

Велике значення для розвитку фермерських господарств має державна підтримка. Нині її обсяги недостатні, а механізми малоефективні та не дозволяють задовольнити всі потреби фермерських господарств (табл. 5).

5. Державна підтримка фермерських господарств України*

(млн. грн)

Показник	Рік			
	2008	2009	2010	2011
Отримано коштів державної підтримки – всього	692,3	658,8	448,2	626,3
у т. ч.				
за рахунок бюджетних дотацій	469,5	111,3	93,4	67,3
з них				
для підтримання виробництва продукції рослинництва	265,4	46,4	50,1	22,1
для розвитку тваринництва	78,2	17,9	7,8	14,4
для здійснення заходів з відтворення водних живих ресурсів	0,0	0,0	0,1	0,0
за іншими видами (напрямами) державної підтримки	125,9	47,0	35,0	30,8
за рахунок податку на додану вартість	222,8	547,2	354,8	559,0
з них				
для підтримки виробництва продукції рослинництва	151,3	517,3	302,5	531,9
для розвитку тваринництва	71,5	29,9	52,3	27,1

Дані Державної служби статистики України [9].

За період з 2008 по 2011 роки державна підтримка фермерських господарств зменшилася з 692,3 до 626,3 млн грн. Особливо скорочується держпідтримка за рахунок бюджетних дотацій. Так, обсяги цієї підтримки у 2011 р., порівняно з 2008 р., зменшилися майже у 7 разів. Значно краща ситуація з державною підтримкою за рахунок податку на додану вартість – якщо у 2008 р. її обсяг становив 222,8 то в 2011 р. – 559,0 млн грн.

На результати діяльності фермерських господарств впливають гендерні відмінності їх керівників. Основні характеристики діяльності фермерських господарств, які очолювали жінки і чоловіки у 2011 р., наведено в табл. 6.

Аналіз даних табл. 6 свідчить, що нині фермерські господарства є прибутковими. Рівень рентабельності сільськогосподарської діяльності фермерських господарств, керівниками яких є жінки, становить 30,2%, а чоловіки – 33,9%. Фермерські господарства чоловіків більші за розмірами землекористування, середньою кількістю найманих працівників і показником грошового доходу на господарство та на 1 га земельних угідь.

Коливання цін на сільськогосподарську продукцію зумовлює нестабільність доходів фермерів, виникнення цінових ризиків. Щоб застрахуватися від подібної ситуації, фермерам потрібно знати, яку культуру буде вигідно сіяти, а яку ні, планувати рентабельність свого господарства на рік вперед і знати, що воно точно не буде збитковим. Для цього існують певні інструменти управління ціновим ризиком. Йдеться про ф'ючерси, опціони на ф'ючерси, свопи (інструменти, які раніше вважалися прерога-

тивою тільки фінансового сектору, почали активно використовуватися у сільському господарстві).

6. Основні характеристики фермерських господарств за 2011 рік*

Показник	Усі фермерські господарства	У тому числі господарства, які очолюють	
		жінки	чоловіки
Кількість господарств	40965	7639	33326
Площа землі в користуванні тис. га.	4369,1	661,4	3707,7
у тому числі с.-г. угідь	4345,9	657,5	3688,4
з них ріллі	4221,9	639,4	3582,5
Кількість найманих працівників, осіб	59596	8608	50988
Чистий дохід (виторг) від реалізації с.-г. продукції, млн. грн.	13644,3	1854,9	11789,4
у тому числі:			
продукції рослинництва	12592,2	1696,6	10895,5
продукції тваринництва	1052,1	158,2	893,9
Рівень рентабельності сільськогосподарської діяльності, %	33,4	30,2	33,9
у тому числі			
продукції рослинництва	36,8	34,1	37,2
продукції тваринництва	2,9	-0,5	3,5
У розрахунку на одне фермерське господарство			
Площа в користуванні, га	106,1	86,6	111,3
у т.ч. с.-г. угідь	106,1	86,1	110,7
з них ріллі	103,1	83,7	107,5
Кількість працівників, осіб	2,4	x	x
з них найманих	1,6	1,1	1,5
Чистий дохід (виторг) від реалізації с.-г. продукції, тис. грн.	333,1	242,8	353,8

Дані Державної служби статистики України [9].

Так, для прикладу, переваги ф'ючерсного ринку перед фізичним полягають у тому, що всі контракти на ринку стандартизовані і відповідають встановленим заздалегідь строкам поставки. Така стандартизація гарантує високу ліквідність ринку, тобто легко знаходяться продавці і покупці на однакові контракти, обговорюється лише ціна. Проте такі інструменти ще недостатньо використовуються фермерськими господарствами.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Фермерські господарства України у своєму розвитку пройшли чотири етапи: перший – створення (поштовху), ствердження, третій – додаткового поштовху і четвертого – якісних перетворень у потенціалі фермерських господарств. Вагомий вплив на фермерські господарства мають внутрішні та зовнішні умови, спільна дія яких зумовлювала тенденції їх розвитку. Природні умо-

ви України є сприятливими для ведення господарювання, а за наявності великої кількості підготовлених фахівців і спеціалістів, здатних займатися фермерською діяльністю, ресурсним забезпеченням, сучасними технологіями, воно може процвітати в Україні. Для того, щоб уникнути цінового ризику і залишатися прибутковим, фермерам доцільно застосовувати такі інструменти управління ціновим ризиком, як ф'ючерси, опціони на ф'ючерси та свопи.

Список літератури

1. Горьовий В.П. Розвиток і сучасний стан функціонування фермерських господарств регіону / В.П. Горьовий // Економіка України. – 2007. – № 12. – С. 61–68.
2. Іванченко В.О. Ефективність інвестицій фермерських господарств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. с.-г. наук / В.О. Іванченко. – К., 2001. – 20 с.
3. Колокольчикова І.В. Сучасний стан розвитку фермерських господарств / І.В. Колокольчикова // Держава та регіони. – 2002. – № 3. – С.71–74.
4. Кропивко М.М. Основні напрями стимулювання й регулювання інвестиційної діяльності фермерських господарств України [Електронний ресурс] / М.М. Кропивко. – Режим доступу : archive.nbuv.gov.ua/portal/soc.../18-4-36.pdf
5. Майданевич П.М. Сучасні тенденції розвитку агропромислового сектору України / П.М. Майданевич // Економіка АПК. – 2011. – № 9. – С. 107–110.
6. Мармуль Л.О. Підвищення доходності фермерських господарств на шляху розвитку / Л.О. Мармуль // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 74–77.
7. Мохненко А.С. Функціонування і розвиток фермерських господарств в аграрній сфері економіки / А.С. Мохненко // Вісник аграрної науки Причорномор'я / МДАУ. – Миколаїв, 2012. – Вип. 1 (65). – С. 26–30.
8. Саблук П.Т. Аграрна економіка і політика України: підсумки минулого та погляд у майбутнє : науково-популярні нариси. – У 3-х т. Т.2. Аграрна економіка в умовах демократичного державотворення. – К. : ІАЕ, 2001. – 484 с.
9. Сільське господарство України : статистичний збірник за 2011 р. / Державна служба статистики України ; за ред. Н.С. Власенко. – К., 2012. – 386 с.
10. Шульський М.Г. Фермерство: проблеми становлення і розвитку : моногр. / М.Г. Шульський. – Львів, 2004. – 392 с.

Осуществлена оценка современных условий развития фермерских хозяйств и направлений их улучшения в Украине.

Фермерское хозяйство, условия развития, производство.

The evaluation of modern conditions of the development of farm enterprises and directions of their development in Ukraine.

Farm enterprise, conditions of development, production.